

NE SAMO »INTERPRETATIVNI« PREVOD

(O PANONIJEVU DISTIHU U PREVODU NIKOLE ŠOPA)

Mirjana D. Stefanović

Ima gotovo četrdeset godina kako su se pojavili distisi Ivana Česmičkog u prevodu Nikole Šopa. Ovaj događaj, za svaku kulturu od prvazrednog značaja, prošao je gotovo nezapaženo, ako se sudi brojem objavljenih relevantnih napisa. Teško je utvrditi leži li razlog u tome što nije bilo interesovanja za latinsku našu poeziju ili bi izvinjenje za ćutnju trebalo tražiti u činjenici da je izvan žiže ostalo zanimanje za tip poezije koji je naš latinitet negovao. Mada ne smatram da u tešenju i u utešnosti nema ničeg drugog osim otupljivanja oštrice izvesnosti stvari, ipak bi spokojstvo pri ovakvoj skrajnutosti pažnje na Šopov prevod bilo daleko od neuslovljene dovoljnosti. Međutim, pouzdana uteha može da bude, recimo, i u tome što je prevod Panonijevih stihova, koji smo dobili, u onim odlikama koje bi trebalo da obeleže svaku kulturu.

Malobrojna literatura utvrdila je da je Šopov prevod Panonijevih elegija gotovo besprekoran u tačnosti¹; konstatovala je i važnost prevođa, jer je čitaocima predstavljen opus od velikog značaja i po nezastarevanju poetskog iskaza i po načinu njegovog prezentovanja, u svojstvenom elegijskom distihu. Ovom radu tema je skromna, to je tek skica za opis Šopove tehnike prevođenja elegijskog distiha, stalnog oblika klasičnog porekla, koji je najzastupljeniji u Panonijevom opusu. Komenta-

rišući taj prevod, napisi su zapažali ritmičnost heksametra i stvaranje utiska, doživljaja pomoću sroka.

Međutim, ima jedna činjenica koja zaokuplja pažnju ovoga izlaga-nja. Ona bi trebalo da bude osnova na kojoj se gradi celo promišljanje i zaključivanje o Šopovom prevodu Panonijevih stihova u distihu. Ni-jedan, naime, od napisa o tom prevodu nije uzimao u obzir, pre svega, kratki pogovor Nikole Šopa, skromno skrajnut na nepune dve stranice na kraju knjige »Ivan Česmički. Janus Panonius, *Pjesme i epigrami*« (Zagreb 1951). U tim recima Nikola Šop je ispisao svoju prevodilačku poetiku s latinskog. Sledeći te Šopove rečenice čovek je u prilici da u potpunosti prati prevodilačku radionicu i da čita metamorfozu latin-skih distiha na naš jezik.

Najpre, Nikola Šop je »što sukladnije našem pjesničkom izražava-nju«² nizove distiha podelio u strofe, vodeći računa o tome da je svaka strofa smisaona celina za sebe. Uvodeći strofu, prevodilac je stihove u njoj, heksametre i pentametre, dakle, posmatrao kao vezani stih, strofički upotrebljen, pa je uveo i rimu u tako obrazovanoj strofi, koja je najčešće obgrljena (*abba*), ređe je unakrsna (*abab*). Bila je to Šopova prevodilačka novina u odnosu na izvornik, a razloge za njeno uvođenje daje sam Šop u pogovoru, naime, želja da što adekvatnije prenese zvukovni učinak bitan u klasičnom stihu rezultirala je jedinim odgovarajućim sredstvom — srokom: »Taj učinak ipak [je] bliži zvukovnoj sadržini izvornika negoli onaj prijevodni stih, u kome je ostvaren samo obični, gramatički naglas, bez onih zvukovnih utisaka, koji su klasičnom, odnosno humanističkom pjesniku bili sastavni dio pjesničkog izraza.« Srok je pesnički nadahnutom prevodiocu Šopu poslužio za »zvukovna izne nađenja« kao pandan originalnom skandiranom stihu. U tome se Šop od-vaja od ostalih prevodilaca sa latinskog, koji su u prevodu heksametre i pentametre znali da zasnivaju na gramatičkom naglasku.

Svoj mali pogovor Nikola Šop završava rečima o tome da mu je glavni cilj bio »što izrazitije prenijeti izvorni pjesnički sadržaj i učiniti ga bliskim i razumljivim što širem krugu čitalaca«. Iz ove se poslednje napomene u Šopovom pogovoru čita težnja ne samo prevodioca već i pes-nika da suvremenom čitaocu, nesvikloga uha za dostojanstveni skandi-rani stih, približi klasični stih i strofu. Otud i opravdanje za postupak iz oblasti sintakse strofe, uvođenje rime kao ritmičkog i sintaksičkog signa-la unutar strofički upotrebljenog stiha.

Belešku o tome kako je same stihove u distihu prevodio, prevodilac ne ostavlja, ali se taj postupak čita posredno, rekla bih, pokazuje se kao posledica uvođenja rime u novoformirane strofe — katrene. Vodeći računa o tome, Šop je imao na umu i današnje važeće prozodijske kvalitete jezika prevoda. Stih se u takvom prevodu i gradi i izgovara akcenatski. Po Miroslavu Kravaru, to je postupak u kojem se skandirani latinski stih pretače i posmatra kao vrsta tonskog retka u skladu, naravno, sa prozodijskim osobinama našeg jezika.³

U Šopovom prevodu dva stiha elegijske strofe imaju bogate metričke signale. Takav prevodni stih tendira sistemu u kojem se čitaju sklonosti pronalaska adekvatnog elegijskog distiha. Akcenat postaje nosilac stihovnog ritma i gotovo u pravilu dolazi u jakom vremenu. Naravno da će u takvom tipu stiha česta pojava biti kršenje cezure originalnog heksametra, a u pentametriju će treća i šesta stopa biti, zapravo, naglašene jednosložnice i to, gotovo bez izuzetka, jednosložne akcenatske celine. Ostale će celine (»taktovi«) biti daktili i troheji.

Ako je već utvrđeno⁴ da se kvantitativni heksametar, sastavljen iz daktila i spondeja, i tonski mu pandan, sastavljen iz daktila i troheja, ne mogu svesti na isti apstraktni obrazac, pitanje je šta ih onda ujedinjuje, zašto, naime, govorimo o pravilnom, adekvatnom prevodu Šopovom Panonijevih distiha. Oba, i original i prevod, imaju šest iktusa, tj. šest akcenatskih celina (taktova) u prvom stihu distiha; pentametarski oblik ostvaruje analogiju s originalnim oblikom pentametra u distihu pojavom jednosložnih akcenatskih celina kao treće i šeste krnje stope.

Iz primera se takve osobine prevodilačke radionice lako mogu utvrditi:

Trčite žurno po liječnika, ne krzmaaj, brijaču tromi.

Žustro na konja! Ta njim brže ćeš stići na cilj.

Trčite, možda će ipak osvijestiti se obamro mladić.

Možda na usni mu još slabi potitrava dah.

(Elegia VIII: De morte Racacini cubicularii —
Smrt sobara Rakacina)

Šop često koristi anakruznu na mestu gde ima četvorosložni takt (»drugi peon«) i opkoračenje, ali ta pojava nema ulogu da proizvodi stilski efekat. Ona je »sastavni deo metričkog sloja«⁵.

Po ovim osobinama Šopov se prevod ne odvajava od nekih drugih prevoda sa latinskog. Ima, međutim, jedna osobina koja Šopov prevod pot-

puno izdvaja od ostalih, osobina koja ga svrstava u inovatore prevođenja s latinskog. Pokazuje se izrazitom u jedanaestoj elegiji »Apolonu«, u pesmici »Papi Pavlu II« i u nekim epigramima. U ovim pesmama Nikola Šop prevodi heksametre i pentametere u kratkom stihu, kraćem no što pravila originalnog stiha dopuštaju:

*Bilo da polaziš napeta luka,
Kroz Menal goru parasijsku, sam,
Il' si u Klaru il' posjetom častiš
Po cijeloj Likiji svaki hram.*

(druga strofa iz pesme »Apolonu«)

Heksametri iz originala postali su u prevodu jedanaesterci, a pentametri su sada katalektički oblik jedanaesterca. Više se, dakle, ne čuva broj stopa ili taktova niti oblik pentametra sa dve naglašene jednosložnice u sredini i na kraju stiha, ali je obavezna naglašenost desetog sloga u takvom jedanaesterцу, i u akatalektičkom i u njegovom katalektičkom obliku. Pored ove tonske konstante na desetom slogu, u stihu su najistaknutiji slogovi prvi, četvrti i sedmi, pa se stvara utisak o tome da je taj jedanaesterac daktilo-trohejski stih, tj. stih daktilskoga ritma s trohejskim završetkom. Takvim prevodnim stihom Nikola Šop je otvorio mogućnost prevođenja klasičnih stihova u silabičko-tonske stihove.

Evropski klasični stih negovao je već tonski umesto kvantitativnog stiha-heksametra, što je značilo da se na mesto iktusa postavlja naglasak. Ali Šop u svom postupku prevođenja nije morao da ide tako daleko. Uzore je imao u svom jeziku. Pri tom se misli na Petra Preradovića, na dve njegove pesme u elegijskom distihu: »Dvoslozi« (1851) i »U smrt J. Kollára« (1852—1890). Preradović je uveo jedini mogući pentametar — kao sastavni deo distiha — u štokavštini književnog jezika, na isti onaj način kojim je Lukijan Mušicki ispevao svoje ode, što znači da je pentametar u distihu imao jednosložnice u trećem i šestom taktu.⁶ Na isti je način i Vladimir Nazor prevodio Goetheove elegijske distihe, s tim što stihove nije rimovao, a, osim toga, često je morao da pribjegava anakruzi. Iz toga bi proizlazilo da je Šopov prevod nastavak ove prevodilačke tradicije.

Međutim, čovek ne može da se otme utisku kako Nikola Šop ipak nije izučavao samo ovu »prevodilačku školu«. Kad se, dakle, u skladu sa ovom skepsom ustvrdi da prevodni stih Šopov pokazuje majstora versi-

fikacije, onda se, pre svega, misli na činjenicu da je Nikola Šop pesnik i da je ovaj prevodni stih, u obe svoje varijante — kraćem i dužem stihu — njegov izum. Ne treba se domišljati u vezi sa ovom pretpostavkom, niti ići daleko u našu kulturnu istoriju. Dovoljno je pogledati izdanje Šopovih pesama *Božanski cirkus*⁷. U tom izboru nalaze se četiri Šopove elegije: »Pjesnikov poziv«, »Dolaze«, »Za stolom«, »Došljak«. Pesme su iz godine 1940, dakle, nešto pre vremena kada je pesnik Šop prevodio pesnika Panonija. Svoje je pesme Šop spevao u elegijskom distihu, gde je heksametar dosledno daktilo-trohejski stih, a pentametar ima jednosložnice u trećem i šestom taktu. Ove pesme ostavljaju svedočanstvo i o tome kako je Šop stihove antike prevodio kao silabičko-tonske stihove, zbog toga što mu je trinaesti, preposlednji, slog gotovo bez izuzetka uvek naglašen. Isto kao i Vladimir Nazor, i Nikola Šop je spajao dva toka svoga stvaralaštva — misli se na heksametar i distih kao originalni i prevodni kao stih — s tim što je Šop otišao i dalje, uvodeći tonsku konstantu na predzadnjem slogu u stihu.

Zbog svega ovde izloženog ne bi moglo da se kaže da je Šopov prevod *licentia metrica*. U to je prevođenje ugrađeno dosledno razumevanje samih predmeta poetskog mišljenja. Prevodilački postupak je u Šopovom primeru shvaćen i kao adekvatno terminološko prenošenje »u svim nijansama leksematičke plastike«, ali ono što je za ovo izlaganje nezabavljivo nalazi se u Šopovoj težnji da što primerenije originalu prenese vrstu stiha i strofe. Kad se kaže »adekvatnije«, onda bi to značilo »adekvatno izraziti u jednom jeziku tekst napisan u nekom drugom jeziku«. Ovakvim objašnjenjem čovek, međutim, još uvek nije u prilici da razume šta znači »adekvatan« prevod. Usputnica u rešavanju ove teškoće mogla bi, dalje, da bude pretpostavka, već izrečena u našoj nauci, o tome da kod prevođenja poezije, za razliku od proze, prevodimo iz poezije u poeziju, što bi podrazumevalo da se prevodilačka koncepcija kreće između dve tačke, prilagoditi, naimе, strani izraz domaćem i obrnuto. A to bi, dalje značilo, da problematika versifikacije prevoda uvek ostaje najuže vezana s problematikom versifikacije uopšte. Otud mislim da je Šopov prevod dobro polazište za raspravu o odnosu stiha i žanra, jer je takav prevod, pogotovu u drugoj varijanti — stiha sa tonskom konstantom — na putu ideje o stihu kao znaku tradicije. Ta kraća prevodna varijanta pentametra u distihu nosi kôd jasno određene književne tradicije naše poezije, pa za posledicu ima i odgovarajući čitaočev doživljaj pesme. Uevši što više duha svoga jezika i njegovih ritmičkih karakteris-

tika, Šopov prevod je, ma kako to paradoksalno zvučalo, ostao veran, tj. adekvatan originalu, kao da se Šop ponašao u skladu s načelom, da parafraziram Zmaja, da Česmičkog dobro ponaši a da ga ipak ne obezlatini.

Jan Panonije, poreklom iz naših krajeva, sigurno je imao izgrađen latinski jezik i stih.⁸ Njegova poezija na latinskom uspjela je da dá doprinos uključivanju naše kulture u evropske tokove. I to je razlog više da se ne zanemaruje »interpretativni prevod« Panonijevih stihova od Nikole Šopa, jer bi takvo zanemarivanje bilo one vrste koja još uvek u dovoljnoj meri nije sebi položila račune o podstrecima za takve procene. Zato bi moglo da se kaže da Šopov prevod verovatno omogućava nastavak originalne poezije u heksametrima i distihu u savremenoj našoj poeziji.

BILJEŠKE

¹ Up. T. Smerdel, »Janus Pannonius redivivus«, *Živa antika* III, 1953, 281—288. i Marianna D. Birnbaum, *Janus Pannonius. Poet and Politician*, Zagreb 1981.

² Svi navodi iz Šopova pogovora su iz knjige Ivan Česmički — Janus Pannonius, *Pjesme i epigrami* (Zagreb 1951), na str. 341—342.

³ Up. relevantne radove o tome: Miroslav Kravar, »Nacrt prozodijske tipologije hrvatske klasične metrike«, *Croatica* VIII, 9—10, 1977, 95—112. i M. Kravar, »Prolegomena teoriji tonskoga heksametra«, *Umjetnost riječi* XXV, 4, 1981, 267—282.

⁴ Up. nav. rad M. Kravara iz *Umjetnosti riječi* u prethodnoj napomeni.

⁵ Takvu je upotrebu imalo opkoračenje i u srpskoj klasicističkoj poeziji, stvaranoj, između ostalog, i u elegijskom distihu, o tome v. Светозар Петровић, »Opkoračenje u srpskohrvatskom stihu: postojana podloga« *Облик и смисао*, Нови Сад 1986, 231—246. U tom radu kaže se, na str. 235: »У поезији Мушичког неће нам, додуше, бити тешко да пронађемо и примјере непосредне експресивне употребе опкорачења, али као изграђен поступак, као систем стихова који закорачују један у другог, опкорачење је овдје првенствено саставни дио метричког слоја, који стилски функционира само посредно, тј. у мјери у којој учествује у обликовању метричког слоја а тај се, уз то, показује као стилски значајан.«

⁶ Miroslav Kravar ispravno tumači ovu jedinu mogućnost analognu izvornom obliku pentametra u distihu: »То је spoj од два tzv. »hemiјера«, који се u нас, gdje нема jampsko-anapestičких riječi svршавају nužno jednosložnim riječима« (M. Kravar, »Udio Petra Preradovića u razvoju hrvatske klasične metrike«, *Стих друге половине деветнаестог века (зборник, ур. Светозар Петровић)*, Нови Сад 1987, 171—185, навод са стр. 176).

⁷ Up. Nikola Šop, *Božanski cirkus*, odabrao i priredio Z. Mrkonjić, Zagreb 1980.

⁸ Up. predgovor Veljka Gortana i Vladimira Vratovića »Temeljne značajke hrvatskog latinizma« u knjizi *Hrvatski latinisti I. Iz latinizeta 9—14. stoljeća, pisci 15. i 16. stoljeća*, Zagreb 1969, 7—41. Između ostalog, govori se i o visokom umeću pevanja na latinskom naših starih pesnika: »Gradeći stihove na kvantitativnom principu, naši su latinisti dosegli zamjerno visok stupanj u poznavanju prozodije koja se brižno i uporno njegovala u tadašnjim školama gdje je latinskom jeziku pripadalo glavno mjesto« (predgovor, 31).

Bibliografija

- Čičak, M. (1967) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1971) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1972) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1973) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1974) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1975) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1976) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1977) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1978) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1979) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1980) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1981) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1982) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1983) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1984) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1985) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1986) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1987) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1988) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1989) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1990) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1991) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1992) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1993) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1994) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1995) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1996) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1997) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1998) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (1999) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2000) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2001) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2002) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2003) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2004) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2005) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2006) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2007) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2008) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2009) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2010) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2011) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2012) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2013) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2014) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2015) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2016) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2017) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2018) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2019) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2020) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2021) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2022) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2023) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2024) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čičak, M. (2025) *Latinski jezik u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.